

Теорія політичної науки

УДК 321.015 + 321.72 + 328.122 + 328.131 + 328.183 + 328.187 + 342.529
ББК 66.023.1

«ПОЛІТИКО-ПРИХОВАНІ» ТА «ПОЛІТИКО-ОБІЗНАНІ» ТЕОРІЇ І МОДЕЛІ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИБОРУ ЯК ФАКТОРИ ПОЯСНЕННЯ УРЯДІВ МЕНШОСТІ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ

Н. В. Панчак-Бялоблоцька

*Вища школа регіональної економіки;
99-300, м. Кутно (Республіка Польща), Joachim Lelewela, 7;
тел. +48 24 355 83 40; e-mail: nadia.panczak@gmail.com*

У статті проаналізовано «політико-приховані» та «політико-обізнані» теорії і моделі раціонального вибору як фактори пояснення урядів меншості у парламентських демократіях. Виокремлено теоретико-методологічні перспективи дослідження та пояснення урядів меншості. Аргументовано, що «політико-приховані» теорії і моделі формування урядів є посадо-орієнтованими, саме тому незначною мірою сприяють урядам меншості, а натомість «політико-обізнані» теорії є політико-орієнтованими, а тому значною мірою сприяють урядам меншості.

Ключові слова: уряд, урядовий кабінет, уряд меншості, теорії раціонального вибору, «політико-приховані» та «політико-обізнані» теорії і моделі, парламентська демократія.

Політична наука свідчить, що відносини поміж діями різних парламентських акторів в умовах урядів меншості та специфіку виконання урядами меншості своїх конституційних функцій і обов'язків у парламентських демократіях окреслюють класичні й некласичні/модерні теоретичні перспективи, які діляться на раціоналістичні, інституціоналістські й партологічні. *Перша перспектива* посиляється на припущення теорії раціонального вибору та теорії ігор, які аргументують, що політичні актори є раціональними, а коаліційна політика є стратегічною, адже маніфестує себе як гру між політичними партіями [28], внаслідок чого вибір певного курсу дій між цілого набору варіантів залежить від раціональної

оцінки політичними акторами реальної політичної вартості тих чи інших рішень у майбутньому. *Друга перспектива* окреслена тим, що коаліційна політика зумовлена інституційно та виходить за межі особистих чинників, які ідентифікують окремих політичних гравців і їхню поведінку, а тому вибір політичних акторів зумовлений набором стандартів, норм, обмежень та умов, нав'язаних їм всеосяжною політичною системою. *Третя перспектива* відводить базову роль політичним партіям і партійним системам у формуванні внутрішньопартійної та міжпартійної динаміки в легіслатурах. А це означає, що особливості формування та відповідальності урядів, у тому числі й меншості, в парламентських демократіях визначаються стратегічними, інституційно-зумовленими та партійними факторами, які впорядковуються сценаріями/вимірами узгодженості інтересів членів проурядових парламентських коаліцій [37, с. 97-98] та політичного змісту урядових поступок на користь парламентських партій [37, с. 111-112]. Відповідно, у науці варто виділяти три групи теорій і моделей формування та відповідальності урядів меншості: теорії і моделі раціонального вибору, інституційні теорії, партіологічні теорії.

З-поміж них, особливого й історично-ініціального значення набули теорії та моделі *раціонального вибору*, які розглядають особливості/причини формування і відповідальності урядів/урядових кабінетів меншості та більшості як результат таких системних детермінант урядово-формотворчого процесу, як кількість, розмір, ідеологія, формальні і неформальні переговори повноваження й очікувані результати політичних акторів. Вони знайшли відображення в наукових розвідках таких вчених, як Р. Акселроуд [2], Я. Бадж, В. Херман, М. Лейвер й Х. Кеман [4-6], К. Кромбез [7], А. де Сваан [8], Л. Додд [12], Е. Давнс [13], В. Гамсон [14], В. Херман і Дж. Поуп [16], М. Лейвер, К. Шепсл, М. Тейлор, Я. Бадж та Н. Шофілд [18-22], М. Лейсерсон [23], Л. Мартін та Р. Стівенсон [24], К. Мершон [27; 27], В. Райсінгер [29], В. Райкер [30], Д. Руз [31], Н. Шофілд й І. Сенед [34-37], К. Стром [37-39], Дж. Цебеліс [40], Дж. Ван Нойманн та О. Моргенштерн [41], П. ван Роозендаал [42], П. Варвік [43; 44] тощо.

У них виокремлено й прослідковано загальнотеоретичні й емпіричні особливості теорій/моделей раціонального вибору як факторів пояснення урядів у парламентських демократіях. У нашій ж розвідці увагу зосереджено на ідентичній проблематиці, але винятково або здебільшого в контексті різних версій теорій раціонального вибору у зрізі урядів меншості, хоч і крізь призму теоретико-методологічних висновків стосовно урядів як таких. Зокрема, виходячи із наявних наукових відомостей, очевидно, що теорії й моделі раціонального вибору окреслюють сам процес ініціювання, конструювання, формування та відповідальності урядів у парламентських демократіях як конкретну *конфліктну ситуацію*, спричинену виборами, оскільки за їх результатами політичні актори, особливо парламентські партії, мають вирішити, хто з них братиме участь у

формуванні і функціонуванні урядового кабінету, а хто становитиме парламентську опозицію. Така оцінка ситуації зумовлена тим, що конкурентна природа парламентської демократії не може передбачати максимально можливої кількості *«переможців»*, а суттєво її лімітує, адже не всі парламентські партії можуть бути урядовими, тобто наділеними міністерськими портфелями. Тому раціональний результат парламентської демократії у процесі формування урядового кабінету полягає в тому, що найбільші вигоди/результати отримує той політичний актор (партія), який може *контролювати* (чи найкраще контролювати) *ситуацію* [17, с. 9].

З огляду на це, вважають, що теорії раціонального вибору в зрізі окреслення особливостей формування та відповідальності урядів (зокрема й меншості) потрібно *таксономувати* на «політико-приховані» (з англ. policy-blind), «політико-обізнані» (з англ. policy-cognizant theories) й неінституційно-орієнтовані теорії (з англ. new institutional) [31, с. 4]. Вони, з слів Л. Мартіна і Р. Стівенсона [24, с. 34], конструюються навколо розмірів та ідеологій партій і партійних систем й інституційних параметрів політичних систем. Тому їхній розгляд може бути дистинктивним і синтетичним, бо може обертатись, з однієї сторони, довкола партій та партійних систем, а з другої сторони – довкола інших інститутів політичних систем, хоч і може поєднувати їх. У запропонованій розвідці увагу зосереджено на партійно-орієнтованих патернах теорій і моделей раціонального вибору, зокрема на таких їх версіях, як «політико-приховані» та «політико-обізнані».

Як свідчать наукові дослідження, *«політико-приховані»* теорії раціонального вибору зазвичай відкладають чи заперечують доцільність пояснення особливостей формування та відповідальності урядів меншості, адже припускають, що політичні, особливо парламентські, партії мотивовані передусім отриманням владних посад в урядових кабінетах як у найвпливовіших агентах в ланцюгу делегування повноважень і відповідальності парламентських демократій. Тобто, якщо отримання портфелів в урядовому кабінеті є магістральним завданням парламентських партій, то немає сенсу, щоб будь-яка парламентська (законодавча) більшість толерувала існування уряду меншості. Кращим сценарієм у такому випадку беззаперечно є формування коаліційного кабінету більшості. Натомість, *«політико-обізнані»* теорії зазвичай визнають, що політичні, особливо парламентські, партії інколи можуть бути більше мотивовані намірами впливу на політичний процес, аніж отриманням посад в урядових кабінетах. Відповідно, ці теорії часто пояснюють уряди меншості як певні раціональні результати, які актуальні в умовах фракціонізованих й поляризованих ситуації переговорів/торгів з приводу формування урядових кабінетів. Це, безумовно, означає, що партологічна парадигма і теорія формування й відповідальності урядів (зокрема меншості) значною мірою є раціонально-зумовленою, раціоналістичною і

похідною від теорій раціонального вибору. Річ у тому, що вона наслідує «політико-обізнану» або «політико-приховану» теорію раціонального вибору, тому така дистинкція потребує деталізованого історично-еволюційного та теоретико-методологічного розгляду, який може пролити світло на різнобічні параметри урядів меншості у парламентських демократіях.

Перші (чи класичні) теорії і моделі формування й відповідальності урядових кабінетів (у тім числі й меншості) з позицій раціонального вибору були «політико-прихованими». Вони ігнорують політичні вподобання політичних партій, а натомість припускають, що політичні партії особливо мотивовані отриманням урядових посад (урядових кабінетів) у політичному процесі як системі своєрідних вільних ринкових відносин. Відповідно, вони не інкорпорують надійного раціонального пояснення із приводу сутності, особливостей та доцільності формування й відповідальності урядів меншості. Як зауважує Е. Давнс [3], політики передусім зацікавленні в отриманні персональних владних посад, а не в покращенні/модернізації соціального розвитку. Це означає, що бажання конкретного політика/партії максимізувати голоси виборців є іманентним явищем, хоч і «податливим» крізь призму інтересів інших політиків або партій. З огляду на це, в урядово-формотворчому процесі виконується ремарка Дж. вон Нойманна і О. Моргентерна [41, с. 420] про те, що урядові кабінети не будуть включати у парламентських демократіях більше партій, ніж потрібно для перемоги, тобто для отримання парламентської/законодавчої підтримки. Якщо припустити, що переговори з приводу формування урядового кабінету й участі в ньому певної політичної партії є грою із «нульовою сумою», тоді цілком очевидно, що переможці цієї гри не хотітимуть ділитись своїми максимально-очікуваними й гіпотетичними результатами із іншими партіями, якщо буде досягнуто мінімально-переможного статусу урядового кабінету та його парламентської/законодавчої підтримки.

З цього приводу В. Гамсон [14] аргументує, що в процесі формування урядового кабінету працює *гіпотеза/кон'юнктура пропорційного розподілу вигравшів* учасників урядового кабінету. Відповідно, у разі формування коаліційного уряду раціональні актори (партії) очікують частки вигравшів, пропорційної кількості ресурсів, які вони витрачають на формування та парламентську/законодавчу підтримку уряду. А це окреслює, що в ідеальному варіанті парламентської демократії, коли уряд повинен опиратись на підтримку зі сторони номінальної більшості депутатів парламенту чи провідної палати парламенту, учасники уряду очікують того ж відсотку портфелів в кабінеті, скільки відсотків мандатів вони мають у парламенті або провідній палаті парламенту. Саме тому В. Райкер [30] припускає, що в процесі формування урядового кабінету обов'язково спрацьовує принцип розміру парламентських партій. Вчений моделює процес формування урядового кабінету як *кооперативну*

гру з нульовою сумою без ітерації, де гравці мають повну інформацію, а правила гри дозволяють їм отримувати «побічні платежі». Враховуючи ці припущення, цілком очевидно, що урядові коаліції не повинні виходити за розміри мінімально-переможних, в котрих вихід із коаліції хоча би будь-якої однієї урядової партії спричиняє втрату урядом парламентської/законодавчої підтримки/більшості. Відповідно, з слів К. Мершон [26; 27, с. 9], у випадку мінімально-переможних коаліцій жоден учасник не намагається володіти більшими «урядовими виграшами», ніж це зумовлено його ресурсами. Це, на думку М. Лейсерсона [23], означає, що мінімально-переможні урядові коаліції, сформовані за логікою «політико-прихованої» теорії раціонального вибору, будуть включати мінімально-можливу кількість учасників, зокрема для того, щоб полегшити угоду про формування коаліцій і перешкодити «відступництву» всередині коаліцій.

Це окреслює, «що політико-приховані» теорії раціонального вибору, орієнтовані на пояснення мотивів політичних партій отримувати урядові посади, детермінуються передусім формування мінімально-переможних коаліцій. Натомість, уряди меншості у цій теорії трактуються як *політична випадковість*. Наприклад, В. Райкер вказує, що «природні» політичні умови зрідка відображають однозначні підрахунки теорії ігор: коли насправді відбувається «гра» із приводу формування урядової коаліції, непередбачувані фактори інколи спричиняють відхилення від очікуваного результату [30, с. 23]. У свою чергу, Ч. Адріан і Ч. Пресс кажуть, що «урядові виграші» парламентських партій є тільки частиною переговорних підрахунків партій у процесі їхньої участі в формуванні урядових кабінетів [1]. Річ у тім, що раціональне прийняття рішення у реальному світі ґрунтується на врахуванні очевидних вирашів та неочікуваних втрат політичних акторів. А тому дослідники дещо модифікують *принцип розміру* В. Райкера, зазначаючи, що в урядово-формотворчому процесі можуть траплятись *нерегулярні аномалії*, які, приміром, відображені урядовими кабінетами меншості. Ч. Адріан і Ч. Пресс вказують, що в переговорних ситуаціях, де витрати на отримання інформації з приводу доцільності формування уряду є більшими нуля (тобто партійні лідери володіють недостовірною інформацією), бажання максимізувати персональну владу і персональні «урядові виграші» може спонукати гравців формувати приблизно (майже) мінімально-переможні коаліції [1, с. 557].

Схожого висновку дотримуються Дж. Поуп і В. Херман [16], які ідентифікують уряди більшості як нормальний результат урядово-формотворчого процесу, однак виділяють декілька *дисфункцій*, через які формуються уряди меншості. Наприклад, уряди меншості трапляються у країнах, де перманентно не зустрічаються коаліційні уряди більшості, в яких структурні особливості партійних систем перешкоджають урядово-формотворчому процесу, в яких виконавчу владу часто зосереджують

навколо тимчасових урядових кабінетів та адміністрацій, в яких найбільшій парламентській партії бракує незначної кількості мандатів для того, щоби мати статус домінуючої (урядово-домінуючої) і підтримку абсолютної більшості депутатів від номінального складу легіслатури. З огляду на це, у політичній науці існує припущення про те, що урядові кабінети меншості та процес їхнього формування доцільно моделювати крізь призму послідовного процесу *формування урядових протокоаліцій*. Відповідно до цієї теорії, уряд меншості є реалістичним й правдоподібним у контексті формування в тому випадку, коли дві протокоаліції досягнули рівного розміру, але їхнє подальше розширення неможливе [15]. У певному сенсі ця модель забезпечує теоретичну основу на підставі ранніх спостережень М. Тейлора і М. Лейвера [19] та В. Хермана і Дж. Поупа [16], згідно із якими більшість урядів меншості формується партіями, розміри яких значною мірою наближені до абсолютної більшості від складу легіслатури.

Другі (посткласичні) теорії і моделі формування й відповідальності урядових кабінетів (у тім числі й меншості) з позицій раціонального вибору були «політико-обізнаними» або партологічними. Вони суміщають політичні цілі політичних партій з їхніми цілями отримати виконавчу владу, яка акумульована у посадах в урядових кабінетах. Всі «політико-обізнані» теорії раціонального вибору ділять на дві групи, залежно від того, наскільки вони концептуально віддалені від «політико-прихованих» теорій раціонального вибору. *Першу групу* становлять такі теорії та моделі, які лише *частково модифікують «політико-приховану» теорію* раціонального вибору, оскільки вони зберігають критерій, згідно якого партія або коаліція повинна подолати поріг парламентської/законодавчої більшості задля того, щоби стати однопартійним або ж коаліційним урядовим кабінетом. Ці теорії та моделі наголошують на бажанні партій приєднатись до мінімально-переможних коаліцій, окреслених схожими політичними вподобаннями/преференціями, як і у самих партій. При цьому, політичні вподобання партій згідно цих теорій є способом скорочення варіантів мінімально-переможних коаліцій, але не є першочерговим фактором у ситуаціях переговорів про формування урядових кабінетів. Відповідно, такі теорії не приділяють або приділяють мало уваги урядовим кабінетам меншості, а як наслідок трактують їх як *аномалії/випадковості* [10]. *Другу групу* становлять теорії/моделі, які *строго модифікують «політико-приховану» теорію* раціонального вибору, бо вони за функціональною значимістю прирівнюють політичні вподобання/преференції партій і їхнє бажання отримати посади в урядових кабінетах. Як наслідок цього, друга група «політико-обізнаних»/партологічних теорій значну увагу приділяє суті, особливостям формування та відповідальності урядових кабінетів меншості як політичного компромісу, який має місце тоді, коли політичні партії, які змагаються за формування урядового кабінету, генерують поляризовані та фрагменто-

вані/фракціоналізовані партійні системи. Ці теорії передбачають, що коли партійна система характеризується великою кількістю партій, невеликих розмірно та диверсифікованих ідеологічно, це сприятиме реалізації варіанту формування уряду меншості центристською партією [3, с. 4].

Як зазначено у «політико-обізнаних»/партологічних теоріях формування урядів, згідно традицій дослідження партій та партійних систем, їхнього впливу на процес формування урядових кабінетів у парламентських демократіях, уряди меншості є зазвичай асоційованими з високими/вищими рівнями фракціалізації/фрагментації, ідеологічної поляризації та нестабільності партійних систем, що обмежує готовність партій торгуватись одна з одною з приводу формування коаліційних урядів більшості та їхню впевненість в інформації одна про одну, їхні стратегії, переваги й політичні цілі. Це, на думку Л. Додда [12], теоретично аргументує, що трансформація партій і партійних систем є важливою змінною потенційної акселерації формування урядів меншості. Натомість, теоретико-методологічний висновок про те, що уряди меншості мають частіше формуватися у тих ситуаціях, коли вони ініціюються та реалізуються політичними акторами, які розміщені в центрі ліво-правого ідеологічного спектра партійної системи, відштовхуючись від відомого зауваження теорема серединного виборця про те, що переможний статус серединного політичного актора в умовах реалізації властивого для парламентської демократії принципу більшості, завжди є «порожнім» в одновимірному ідеологічному просторі. Деякі науковці аргументували, що центристська (яка розташована в ідеологічному центрі) партія може розподілити опозицію, яка має статус більшості, і сприяти формуванню уряду меншості [8; 20; 42]. Через формування уряду меншості (звикло однопартійного), а не обмін міністерськими посадами у межах коаліційного уряду більшості з іншими політичними партіями, саме центристська партія може здійснювати контроль над процесом розподілу портфелів в урядовому кабінеті, що дозволяє їй максимально збільшити свої переваги. Однак у такому випадку паралельно збільшується ймовірність того, що державна політика може відображати суто програмні позиції центристської партії, яка формує урядовий кабінет меншості. В однаковому ключі М. Лейвер і К. Шепсл [20] пробують довести, що урядові кабінети меншості зазвичай формуються дуже сильними паріями, котрі характеризуються наявністю у них «віри» та впевненості в тому, що немає жодних альтернатив урядів більшості. Натомість, П. ван Роозендаал [42] чітко аргументує, що ймовірність формування і стабільного функціонування кабінету меншості збільшується, коли центристський учасник такого уряду паралельно є кількісно домінуючим.

Загалом «політико-обізнані»/партологічні теорії та моделі формування урядів меншості своїм корінням йдуть у політологічні пошуки 70–80-х років ХХ століття. *Першу групу* цих теорій ініціювали такі науковці, як Р. Акселроуд [2], М. Лейсерсон [23], А. де Сваан [9], В. Райсінгер

[29] тощо, а *другу* – Я. Бадж і В. Херман [5], М. Лейвер [6; 22], К. Шепсл [18] і Н. Шофілд [21; 35], Л. Додд [12], Дж. Сарторі [32; 33], І. Сенед [36] та П. Варвік [43; 44], Л. Мартін і Р. Стівенсон [24], Р. МакКелві [25], Х. Кеман [7], К. Мершон [26; 27], Дж. Цебеліс [40] тощо. Деталізуємо їхні погляди з приводу особливостей процесів формування та відповідальності урядів (зокрема меншості) у парламентських демократіях.

Р. Акселроуд чи не вперше розширив «політико-приховану» теорію та модель раціонального вибору, додатково окресливши її можливістю партіями вибирати між своїми політичними перевагами і преференціями у процесі формування уряду. Він аргументував, що партії, які мотивовані суто ціллю отримати урядові портфелі, із огляду на витрати, спричинені непередбаченою інформацією та невизначеністю у переговорному процесі, мають персональні політичні переваги та преференції, які впливають на їхній вибір своїх гіпотетично найкращих партнерів для формування урядового кабінету. Згідно підходу Р. Акселроуда, відмінності у політичних ідеях, перевагах і преференціях партій призводять до виникнення *конфлікту інтересів*. Це означає, що «чим меншим є конфлікт інтересів у коаліції, тим ймовірніше, що вона буде сформована» [2, с. 168]. Іншими словами, у парламентській демократії, для якої притаманний одновимірний ідеологічний спектр міжпартійної конкуренції, частіше виникатимуть не мінімально-переможні, а *мінімально-зв'язані переможні коаліції*, які включатимуть малі партії, ідеологічно розташовані між великими партіями, які могли б сформувати незв'язані мінімально-переможні коаліції, але не включатимуть інших партій, ніж тих, які потрібні для статусу переможної і зв'язаної коаліції [9, с. 25]. Р. Акселроуд у таких випадках прогнозує, що партії формуватимуть такі мінімально-переможні коаліції, які складатимуть ідеологічно-послідовні партнери.

Подібним чином М. Лейсерсон теоретизував, що партії, які мотивовані цілями лише отримати урядові портфелі, беруть участь у формуванні коаліційних кабінетів на основі виконання своєї додаткової цілі, суть якої полягає у приєднанні до ідеологічних «сусідів». Якщо впродовж переговорів про формування урядового кабінету партія розуміє і відчуває складність укладення угод про співпрацю із іншими партіями, які поділяють її політичні переваги й преференції і які разом становили б парламентську більшість, тоді вона вдасться щодо варіанту переговорів про формування *звичайної мінімально-переможної коаліції* [23]. Але природно згідно цієї теорії партія націлена на співпрацю з іншою чи іншими, близькими до неї ідеологічно, політсилами.

Однак навіть попри це, у моделях Р. Акселроуда та М. Лейсерсона партії націлені передусім на формування мінімально-переможних коаліцій, тобто отримання якомога більших «урядових виграшів» за умови збереження найменших розмірів урядових кабінетів. Єдине, що відрізняє їхній підхід від «політико-прихованих» теорій, – це те, що мінімально-

переможні коаліції іманентно повинні складатись з партій, близьких між собою ідеологічно. Цілком революційно-контраверсійну позицію запропонував А. де Сваан, котрий спростував, що партії намагаються приєднатись до урядового кабінету, найменшого за парламентсько-партійними розмірами, однак на підставі договору з собі ідеологічно подібними партіями. У своїй *теорії «політичної дистанції»* дослідник висуває гіпотезу, що раціональна партія мотивована приєднатись до будь-якої урядово-парламентської коаліції більшості, якщо вона відчуває, що політичні преференції такої коаліції будуть близькими до політичних преференцій партії [9]. Це зумовлює формування урядових коаліцій, які за розмірами більші, ніж мінімальні, однак не усуває можливості, що такі коаліції складатимуть партії, які далекі одна від одної у своїх політичних перевагах, хоча кожна окрема урядова партія краща у таких коаліціях, ніж у будь-яких інших альтернативах коаліцій. Таке явище досить вдало пояснює В. Райсінгер, який зазначає, що раціональний актор погоджується стати членом урядової коаліції «із актором, який даліше від нього ідеологічно ..., адже актори прагнуть досягнути політичного спектру, в середньому близького до кожного з них настільки, наскільки це можливо» [29, с. 559]. Тому раціональною не обов'язково є мінімально-переможна чи мінімально-зв'язана переможна коаліція.

Однак навіть попри це, запропоновані «політико-обізнані»/партологічні теорії раціонального вибору не можуть окреслити сутності та причинності формування урядів меншості. А причина у тому, що всі вони виходять із розуміння політичних преференцій та переваг партій як вторинних відносно мотивацій партій отримати урядові посади. Тобто партії виходять передусім із критично важливої для них цілі – сформувати або взяти участь у формуванні урядового кабінету, – і лише після цього вони субординативно звертаються до цілі сформувати якийсь тип уряду. Але якщо усі партії в системі насамперед зацікавлені у формуванні чи приєднанні до уряду, а не у формуванні політичних впливів, то й досі теоретично *аномальними лишаються урядові кабінети меншості*. Річ у тім, що неурядові партії у такому випадку будуть навіть у разі функціонування уряду меншості традиційно/звикло виступати проти продовження його повноважень. Єдиний спосіб уникнути таке неспинне блокування урядів меншості зі сторони неурядових партій – це збільшити розмір урядів, щоб вони мали сталу парламентсько-урядову більшість у парламенті, тобто перетворити уряди меншості в уряди більшості. Однак такий сценарій нездійснимий у випадку, коли навіть гіпотетично вирівняти урядову та політичну мотивацію парламентських партій і визнати, що партії інколи можуть бути більше зацікавленими в урядових посадах, а інколи – у політичних перевагах і преференціях [31, с. 12].

Це зумовило критику так званої першої групи «політико-обізнаних» теорій та виникнення їх другої групи. Її специфічною детермінантою стала позиція Я. Баджа та В. Хермана про те, що треба відмовитись

від мотиву політичної партії отримати урядові посади як рушійної сили урядово-формотворчого процесу [5]. Дослідники зауважили, що політики і політичний процес загалом субстантивно пов'язані саме з ідеологіями їхніх перспективних партнерів по урядових кабінетах, а також що ця особливість є «настільки раціональною, наскільки й мотивації, котрі передбачені в “політико-прихованій” теорії» [5, с. 460]. Схожим чином Я. Бадж і М. Лейвер довели, що немає «априорних підстав у межах раціонального вибору говорити, що один мотив переважає над іншим». Річ у тому, що мотивація отримати урядові портфелі та переслідування політичних переваг або преференцій одночасно є рівноцінними факторами урядово-формотворчого процесу [6, с. 485]. Про це свідчить позиція, що була аргументована Ч. Адріаном й Ч. Прессом, яка зводиться до того, що «невдахи» урядово-формотворчого процесу як і раніше до певної міри беруть участь у процесі прийняття політичних рішень [1, с. 559]. А якщо партії віддають перевагу *участі в процесі прийняття рішень*, а не участі в урядовому кабінеті, а також якщо партії, які не є урядовими, й досі приймають участь у прийнятті політичних рішень із крісел опозиції, то можна припустити, що партії інколи свідомо відмовляються від участі у формуванні урядового кабінету. А це причинно окреслює доцільність формування деяких урядів меншості та їхню теоретичну сутність і значимість, а також свідчить, що деякі уряди меншості формуються саме тоді, коли парламентська опозиція може впливати на політичний процес [37, с. 42-44] і/чи коли очікування майбутніх виборів (чергових або дострокових) підштовхує партійних лідерів робити вибір на користь урядів меншості [37, с. 237].

Відповідно, згідно теоретичного зауваження К. Строма [37], уряди меншості є більше поширеними у таких політичних системах, де виборці реагують на дії та політику й ефективність урядового кабінету, а процес формування уряду реагує на результати виборів. Тим самим науковець аргументує, що у таких системах існує своєрідний негативний вплив від участі в урядовому кабінеті: виборці «карають» і звинувачують коаліційні партії, однак не «карають» і не звинувачують опозиційні партії, які гарантують підтримку урядовому кабінету [8, с. 4]. Іншими словами, урядові кабінети меншості, на думку К. Строма [38; 39], формуються, коли «користь»/виграші від урядових/міністерських посад переважаються витратами на залучення більшості сегменту партійних систем, тобто витратами на формування урядів більшості. При цьому важливо, що основна «користь»/вигода від урядування полягає в *можливості реалізації «диференціалу політичного впливу інституцій» між урядом та опозицією*. Саме тому чим вищі можливості парламентської опозиції впливати на законодавчий процес, тим нижчою є «користь» від урядування. Особливо в тому контексті, що на «витрати» урядування безпосередньо впливають очікувані електоральні втрати. А це знижує популярність коаліційних урядів більшості, хоч збільшує популярність урядів меншості.

Значною мірою цей висновок К. Строма співзвучний з теорією переговорів про формування урядових коаліцій, а також теорією соціального вибору Н. Шофілда, І. Сенеда і Д. Ніксона [34], у яких доведено, що соціальний вибір коаліційних моделей урядових кабінетів базуються на *формулі «без інститутів»* щодо формування кабінету із рівновагою на виборчому рівні.

Наслідуючи таку логіку, ціла низка науковців, зокрема Я. Бадж і В. Херман [5], М. Лейвер і Н. Шофілд [21], а теж М. Лейвер і Я. Бадж [22], заперечують окреслену вище гіпотезу/кон'юнктуру Гамсона про пропорційний розподіл вигравів учасників урядових кабінетів, принцип розміру В. Райкера, а також критерій більшості. Вони уточнюють «політико-обізнані»/партологічні теорії раціонального вибору так, щоб можна було раціонально описати сутність, особливості формування і відповідальності урядів меншості. Замість дослідження переговорів про формування уряду як засобу об'єднання урядово-парламентської коаліції, яка володіє парламентською більшістю, вчені пропонують вивчати переговори про *формування уряду як процес об'єднання уряду на підставі отримання ним вотуму довіри* у будь-який період функціонування. А це означає, що уряду за своїм складом не обов'язково долати бар'єр більшості у парламенті чи провідній палаті парламенту як обов'язкову передумову отримання ним вотуму довіри. Натомість, уряду потрібно отримувати вотум довіри в будь-який момент свого функціонування. Це правило застосовується як до урядів більшості, так і до урядів меншості. Або, зі слів М. Лейвера та Н. Шофілда, очевидно, що уряд меншості «виживає» тому, що «не існує ніякої впевненості у тому, що ... члени партій, які не входять у виконавчу коаліцію, будуть виступати проти неї у законодавчому органі» [21, с. 67]. А тому функціонування і відповідальність урядового кабінету в такому випадку залежить від всього складу парламенту/провідної палати парламенту, а не лише від партій, які є урядовими або впливовими. Це зумовлює кожен партію парламенту впливати на урядовий кабінет у процесі *прийняття політичних рішень*. Загалом це означає, що ідеологічні відмінності опозиції можуть бути релевантними для формування, функціонування й/чи виживання урядового кабінету меншості на стільки суттєво, як ідеологічні відмінності у самому урядовому кабінеті меншості [21]. Крім того, одна із причин, чому урядові кабінети меншості можуть функціонувати доволі довго/тривало, у тому, що вони можуть ефективно використовувати на свою користь відмінності поміж опозиційними партіями [37]. Відповідно, це аргументує, що чим *більшими є ідеологічні відмінності опозиції*, яка формально становить більшість у легіслатурі, тим більшими є шанси на формування урядів меншості [24, с. 35].

Окрім того, це означає, що кожна неурядова партія парламенту або провідної палати парламенту може бути мотивована підтримувати позицію іншої партії щодо спільного захисту своїх політичних переваг та

преференцій. Відповідно, значення мінімально-переможних коаліцій як реквізитів ранніх версій теорій раціонального вибору зменшується. А натомість, ціллю урядово-формотворчого процесу є кабінети, які можуть перманентно отримувати парламентські вотуми довіри [22, с. 4-9]. Це означає, що урядові кабінети меншості, згідно цієї теорії, є настільки стабільними та життєздатними, наскільки вони достатньо та послідовно підтримуються партіями неурядового типу в легіслатурі. Теоретично це може свідчити, що стабільність урядів меншості зростає, коли неурядові партії легіслатури уповноважені впливати на законодавчий процес і на процес прийняття політичних рішень [31, с. 13].

Також це повертає нас до з'ясування критичних причин формування урядів меншості згідно «політико-обізнаних»/партологічних теорій і моделей раціонального вибору. Як зауважує Д. Руз та свідчать висновки, озвучені вище, хоча б одна серед двох причин сприяє формуванню кабінетів меншості [31, с. 14-15]. Це високий рівень фракціоналізації або фрагментації партійної системи та високий рівень поляризації партійної системи. Високий рівень фракціоналізації партійної системи, коли велика кількість партій значною мірою розподіляє електорат, теоретично обтяжує процес конструювання консенсусу на основі парламентської більшості. Натомість, високий рівень поляризації партійної системи, коли між політичними партіями (а особливо парламентськими) існує велика ідеологічна дистанція, а міжпартійна конкуренція є відцентровою, змушує партії менш активно співпрацювати та комунікувати поміж собою. Як результат, партії прямо-пропорційно мають менше шансів знайти спільну мову між собою у процесі ведення переговорів про формування уряду. Але з іншої сторони, високий рівень фракціоналізації та поляризації партійних систем значною мірою підвищують готовність неурядових парламентських партій підтримувати будь-яку центристську політсилу, яка у такому випадку спроможна за допомоги партій її парламентської підтримки сформувати урядовий кабінет меншості – однопартійний чи коаліційний. Сприяють формуванню урядів меншості у разі значно поляризованих і фракціоналізованих партійних систем такі *фактори*, як: неповна і/чи недостовірні інформація партійних лідерів або еліт про політичні переваги та преференції один одного та різних партій (Л. Додд [12]); збільшення кількості основних партій, які не можуть ефективно розподілити свої урядово-формотворчі преференції, внаслідок чого результатом ситуації меншості є уряд меншості (Дж. Сарторі [33] і К. Стром [37, с. 13]); збільшення розмірів центристської партії, бо це покращує переговорні позиції інших партій, зокрема шляхом розпрошення переговорних позицій їх дрібніших конкурентів (К. Комбрез [8, с. 13-14]); цілеспрямоване небажання партій співпрацювати між собою з розрахунку формування деякими з них однопартійних чи коаліційних урядів меншості (І. Сенед [36], П. Варвік [44], Л. Мартін і Р. Стівенсон [24]).

Особливо цікавим у цьому контексті та в зрізі переговорних позицій партій у парламентах чи провідних палатах парламентів в урядово-формотворчому процесі є врахування такого наслідку поляризації партійних систем, як свідоме небажання партій співпрацювати між собою у межах урядових кабінетів. Приміром, І. Сенед [36] зазначає, що в такій ситуації виграшною є позиція найбільшої партії, яка не маючи абсолютної більшості мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту, спочатку апелює до екстремальних ідеологічних розбіжностей у партійній системі, а згодом наполягає на формуванні нею однопартійного уряду меншості. Дещо іншу позицію висловлює П. Варвік [44], який зазначає, що високий рівень ідеологічної поляризації сприяє формуванню розмірно менших урядових кабінетів, оскільки збільшення рівня ідеологічної поляризації збільшує вартість переговорного процесу, однак зменшує переваги/виграші від участі в урядовому кабінеті. Нарешті, Л. Мартін і Р. Стівенсон [24, с. 43] доводять, що урядові кабінети меншості формуються частіше, коли зростають ідеологічні розбіжності опозиційних партій. Річ у тім, що опозиційні партії в цьому випадку не можуть подолати свої ідеологічні відмінності, а тому не можуть запобігти формуванню уряду меншості чи спричинити його дострокову відставку. Загалом всі окреслені фактори, а не лише наслідки поляризації партійних систем, аргументують, що урядово-формотворчий процес в очікуваних наслідках і результатах ініціально деформований, внаслідок чого він девіує від традиційного міжпартійного розрахунку про формування та функціонування мінімально-переможних/мінімально-зв'язаних переможних коаліцій.

Висновуючи, помічаємо, що друга група «політико-обізнаних»/партологічних теорій раціонального вибору окреслює уряди меншості як раціональний результат урядово-формотворчого процесу за участі політичних партій, які в умовах високої фракціоналізації та/чи поляризації партійних систем зацікавлені у здійсненні свого *впливу на політичну систему*. Особливо, як зазначено вище, коли йдеться про партії, розміщені в центрі ліво-правого ідеологічного спектру. Про це зазначають Д. Блек [4], Р. МакКелві [25], Я. Бадж і Х. Кеман [7], П. Варвік [44], які аргументують, що партії, які розміщені в ідеологічному центрі, позиціонуються як невразливі у тому сенсі, що нема жодних альтернатив формування урядів більшості без їхньої участі. Про це також зазначає К. Мершон [27, с. 12], яка доводить, що оскільки преференції і переваги серединного виборця розташовані посередині найкращих преференцій і переваг усіх виборців, то сприятливий результат серединного виборця є єдиним у контексті спроможності привернути до себе підтримку парламентської більшості. Іншими словами, в умовах дуже фракціоналізованої/фрагментованої і поляризованої партійної системи партія, розташована в ідеологічному центрі, домінує над усіма іншими партіями [31, с. 16]. А, тому, якщо партії, розташовані «лівіше» і «правіше» до центристської пар-

тії, погоджуються відмовитись від участі в урядовому кабінеті, підтримуючи його в обмін на те, що уряд проводитиме законодавство, максимально близьке до політичних переваг і преференцій таких нецентристських партій, то це означає, що такі партії раціонально «погоджуються не погоджуватись» і підтримують центристські партії. Це, очевидно, ще більше сприяє формуванню урядів меншості та досить часто створює конкуренцію між неурядовими партіями з приводу того, хто ж гарантуватиме урядам меншості сталу підтримку й, відповідно, отримуватиме від урядів меншості «бонуси» у вигляді підтримки політичних переваг та преференцій. Аналогічного висновку дотримується й Дж. Цебеліс (автор теорії «вето-гравців»), який аргументує, що «партія, котра формує уряд меншості, зазвичай розташована у центрі простору. З цієї причини вона може трохи «схилитись» у бік одного чи іншого можливого партнера, зокрема для того, щоб її політика була схвалена легіслатурою» [40, с. 98]. Водночас неурядові парламентські партії зацікавлені підтримувати уряд меншості, скомпонований саме центристською партією (чи партіями), оскільки це створює для них найбільші можливості для реалізації своїх політичних переваг та преференцій із крісел опозиції. Це всіяко доводить колосальну значимість політичних переваг та преференцій політичних партій у контексті формування урядів меншості.

Висновуючи розуміємо, що «політико-приховані» теорії і моделі формування урядів є більшою мірою посадо-орієнтованими, а тому незначною мірою сприяють урядам меншості, а натомість «політико-обізнані» теорії є політико-орієнтованими, а тому значною мірою сприяють урядам меншості.

Література

1. Adrian C. Decision Costs in Coalition Formation / Charles Adrian, Charles Press // *The American Political Science Review*. – 1968. – Vol. 62. – No. 2. – P. 556–563.
2. Axelrod R. Conflict of Interest: A Theory of Divergent Goals with Applications to Politics / Robert Axelrod. – Chicago MI : Markham, 1970. – 216 p.
3. Bandyopadhyay S. Coalition Governments in a Model of Parliamentary Democracy / Siddhartha Bandyopadhyay, Mandar Oak // *Nota Di Lavoro*. – 2006. – Vol. 83. – P. 554-561.
4. Black D. On the Rationale of Group Decision-Making / Duncan Black // *The Journal of Political Economy*. – 1948. – Vol. 56. – No. 1. – P. 23-34.
5. Budge I. Coalitions and Government Formation : An Empirically Relevant Theory / Ian Budge, Valentine Herman // *British Journal of Political Science*. – 1978. – Vol. 8. – No. 4. – P. 459-477.
6. Budge I. Office Seeking and Policy Pursuit in Coalition Theory / Ian Budge, Michael Laver // *Legislative Studies Quarterly*. – 1986. – Vol. 11. – No. 4. – P. 485-506.

7. Budge I. *Parties and Democracy: Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States* / Ian Budge, Hans Keman. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 243 p.
8. Crombez C. *Minority Governments, Minimal Winning Coalitions and Surplus Majorities in Parliamentary Systems* / Christopher Crombez // *European Journal of Political Research*. – 1996. – Vol. 29. – No. 1. – P. 1-29.
9. De Swaan A. *Coalition Theories and Cabinet Formations: a Study of Formal Theories of Coalition Formation Applied to Nine European Parliaments after 1918* / Abram De Swaan. – Amsterdam: Elsevier, 1973. – 347 p.
10. Diermeier D. *Bicameralism and Government Formation* / Diermeier, Daniel, Hulya Eraslan, Antonio Merlo // *University of Pennsylvania: Institute for Economic Research. – PIER Working Paper Archive*. – 2007. – No. 07-010.
11. Diermeier D. *The Duration of Cabinet Formation Processes in Western Multi-Party Democracies* / Daniel Diermeier, Peter Van Roozendaal // *British Journal of Political Science*. – 1998. – Vol. 28. – No. 2. – P. 609-626.
12. Dodd L. *Coalitions in Parliamentary Government* / Lawrence C. Dodd. – Princeton: Princeton University Press, 1976. – 301 p.
13. Downs A. *An Economic Theory of Democracy* / Anthony Downs. – New York: Harper and Row, 1957. – 310 p.
14. Gamson W. *A Theory of Coalition Formation* / William Gamson // *American Sociological Review*. – 1961. – Vol. 26. – No. 3. – P. 363-382.
15. Grofman B. *The Sequential Dynamics of Cabinet Formation, Stochastic Error, and a Test of Competing Models* / Bernard Grofman, Philip Straffin, Nicholas Noviello // *Collective Decision-Making: Social Choice and Political Economy*. – 1996. – Vol. 50. – P. 281-293.
16. Herman V. *Minority Governments in Western Democracies* / Valentine Herman, John Pope // *British Journal of Political Science*. – 1973. – Vol. 3. – No. 2. – P. 191-212.
17. Hill P. *A Theory of Political Coalitions in Simple and Policymaking Situations* / Paul Hill // *Beverly Hills and London: Sage Publications*, 1973. – 46 p.
18. Laver M. *Coalitions and Cabinet Government* / Michael Laver, Kenneth Shepsle // *American Political Science Review*. – 1990. – Vol. 84. – No. 3. – P. 873-890.
19. Laver M. *Government coalitions in Western Europe* / Michael Laver, Michael Taylor // *European Journal of Political Research*. – 1973. – Vol. 1. – No. 2. – P. 205-248.
20. Laver M. *Making and breaking governments : Cabinets and legislatures in parliamentary democracies* / Michael Laver, Kenneth Shepsle. – New York : Cambridge University Press, 1996. – 301 p.
21. Laver M. *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe* / Michael Laver, Norman Schofield. – London: Oxford University Press, 1998. – 308 p.
22. Laver M. *Party Policy and Government Coalitions* / Michael Laver, Ian Budge. – London: Macmillan Press, 1992. – 448 p.

23. Leiserson M. Power and Ideology in Coalition Behaviour / Michael Leiserson // Groenings S. The Study of Coalition Behaviour / Sven Groenings. – New York: Holt Rinehart and Winston, 1970. – P. 323-335.
24. Martin L. Government Formation in Parliamentary Democracies / Lanny Martin, Randolph Stevenson // American Journal of Political Science. – 2001. – Vol. 45. – No. 1. – P. 33-50.
25. McKelvey R. General Conditions for Global Intransitives in Formal Voting Models / Richard McKelvey // Econometrica. – 1976. – Vol. 47. – No. 5. – P. 1085-1112.
26. Mershon C. Expectations and Informal Rules in Coalition Formation / Carol Mershon // Comparative Political Studies. – 1994. – Vol. 27. – No. 1. – P. 40-79.
27. Mershon C. The Costs of Coalition / Carol Mershon. – Stanford : Stanford University Press, 2002. – 307 p.
28. Müller W. Coalition governments in Western Europe / Wolfgang C. Müller, Kaare Strom. – Oxford University Press, 2000. – 602 p.
29. Reisinger W. Situational and Motivational Assumptions in Theories of Coalition Formation / William Reisinger // Legislative Studies Quarterly. – 1986. – Vol. 11. – No. 4. – P. 551-563.
30. Riker W. The Theory of Political Coalitions / William Riker. – New Haven: Yale University Press, 1962. – 300 p.
31. Rueth D. Constructing Minority Governments: A Thesis / Daniel E. Rueth. – Omaha, NE, 2008. – 78 p.
32. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry Into Structures, Incentives, and Outcomes / Giovanni Sartori. – Houndmills: Macmillan, 1997. – 217 p.
33. Sartori G. Parties and party systems: a framework for analysis / Giovanni Sartori. – ECPR Press, 2005. – 368 p.
34. Schofield N. Nash Equilibria in Multiparty Competition With "Stochastic" Voters / Norman Schofield, Itai Sened, David Nixon // Annals of Operations Research. – 1998. – Vol. 84. – No. 0. – P. 3-27.
35. Schofield N. Political Competition and Multiparty Coalition Governments / Norman Schofield // European Journal of Political Research. – 1993. – Vol. 23. – No. 1. – P. 1-35.
36. Sened I. A Model of Coalition Formation: Theory and Evidence / Itai Sened // The Journal of Politics. – 1996. – Vol. 58. – No. 2. – P. 350-372.
37. Strøm K. Minority Government and Majority Rule / Kaare Strom. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 293 p.
38. Strøm K. Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Nonwinning Cabinet Solutions / Kaare Strom // Comparative Political Studies. – 1984. – Vol. 17. – No. 2. – P. 199-226.
39. Strøm K. Party Goals and Government Performance in Parliamentary Democracies / Kaare Strom // American Political Science Review. – 1985. – Vol. 79. – No. 3. – P. 738-754.

40. Tsebelis G. Veto Players and Law Production in Parliamentary Democracies / George Tsebelis // Döring H. Parliaments and Majority Rule in Western Europe / Herbert Döring. – Frankfurt: Campus Verlag, 1995. – P. 83-112.
41. Neumann von J. Theory of Games and Economic Behavior / John von Neumann, Oskar Morgenstern. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1953. – 641 p.
42. van Roozendaal P. The effect of central and dominant parties on cabinet composition and durability / Peter van Roozendaal // Legislative Studies Quarterly. – 1992. – Vol. 17. – No. 1. – P. 5-35.
43. Warwick P. Government Survival in Parliamentary Democracies / Paul Warwick. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 200 p.
44. Warwick P. Policy Distance and Parliamentary Government / Paul Warwick // Legislative Studies Quarterly. – 1998. – Vol. 23. – No. 3. – P. 319-345.
- Стаття надійшла до редакційної колегії 13.11.2016 р.
Рекомендовано до друку д.політ.н., професором Дерев'янком С. М.,
д.політ.н., професором Наумкіною С. М. (Одеса)*

**THE «POLICY-BLIND» AND «POLICY-COGNIZANT»
THEORIES AND MODELS OF RATIONAL CHOICE
AS FACTORS OF MINORITY GOVERNMENTS'
EXPLANATION IN PARLIAMENTARY DEMOCRACIES**

N. V. Panchak-Byaloblotska

*Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej w Kutnie;
99-300, Kutno (The Republic of Poland), Joachima Lelewela, 7;
ph. +48 24 355 83 40; e-mail: nadia.panczak@gmail.com*

The article is dedicated to analysing the «policy-blind» and «policy-cognizant» theories and models of rational choice as factors of minority governments' explanation in parliamentary democracies. The researcher singled out theoretical and methodological perspectives of research and explanation of minority governments and argued that «policy-blind» theories and models of governments are post-oriented one, so they don't contribute to minority governments, but instead «policy-cognizant» theories and models of governments are policy-oriented one and therefore significantly contribute to minority governments.

Key words: *government, governmental cabinet, minority government, the theory of rational choice, «policy-blind» and «policy-cognizant» theories and models, parliamentary democracy.*